

УДК 378.147.016:811.161.2

**ПРОБЛЕМА ДЕКОДУВАННЯ СПОНУКАЛЬНИХ
КОНСТРУКЦІЙ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ ВНЗ**

Шатілова О.С., канд. філол. наук (Донецьк)

У статті розглянуто способи вираження спонування в науковому тексті. Окреслено функціонально-семантичне поле спонукальної модальності. Визначено й описано ядерні, напівпериферійні та периферійні конструкції спонукальної інтенції в текстах наукового стилю.

Ключові слова: спонукальна конструкція, спонування, функціонально-семантичне поле.

Шатілова Е. С. Проблема декодирования побудительных конструкций иностранными студентами вузов. В статье рассмотрены способы выражения побуждения в научном тексте. Обозначено функционально-семантическое поле побудительной модальности. Определены и описаны ядерные,

полупериферийные и периферийные конструкции побудительной интенции в текстах научного стиля.

Ключевые слова: побудительная конструкция, побуждение, функционально-семантическое поле.

Shatlova O.S. The Problem of Decoding Incentive Constructions by Foreign Students at Higher Educational Institutions. The ways of expressing motivation in a scientific text have been considered in the article. The functional and semantic field of the incentive modality has been determined. Nuclear, semi-peripheral and peripheral constructions of an incentive intension in the texts of a scientific style have been defined and described.

Key words: incentive construction, motivation, functional and semantic field.

Для процесу спілкування суттєву значущість має спонукальна функція мови, адже вона є засобом регулювання стосунків між людьми. Спонукальні конструкції досить широко представлені в науковому тексті. Становлячи невід'ємну частину комунікативної діяльності фахівця, спонукування є важливим складником професійно орієнтованого мовлення.

У наукових текстах спонукальні конструкції вирізняються різноманіттям синтаксичного оформлення. Це породжує труднощі для декодування їх іноземними студентами.

Метою роботи є з'ясування способів вираження спонукування в науковому тексті. Для досягнення мети поставлено такі **завдання**: 1) окреслити функціонально-семантичне поле спонукальної модальності; 2) визначити й описати ядерні, напівпериферійні та периферійні конструкції спонукальної интенції в текстах наукового стилю; 3) диференціювати спонукальні висловлення з урахуванням прагматичних чинників.

Дослідження функціонального аспекту мови передбачає не тільки встановлення мотиваційного підґрунтя мовленнєвої діяльності адресанта, а й з'ясування специфіки позамовних чинників, які впливають на результати комунікації. Урахування прагматичного аспекту синтаксичних одиниць актуалізує дослідження прагматичної функції мови, яку найкраще реалізовано у спонукальних конструкціях, що відображають волонтактивні стосунки між комунікантами.

Структурно-семантичні та комунікативні характеристики спонукальних конструкцій, зокрема питання семантичних різновидів

висловлень зі спонукальною модальністю, тема-рематичного зв'язку між частинами спонукального речення тощо було розглянуто в працях І.С. Андреєвої, А.В. Бельського, Л.В. Бережан, Н.О. Бондарєвої, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, М.У. Каранської, Н.В. Швидкої, С.В. Харченко, Л.П. Чахоян та ін. Логіко-філософський підхід до вивчення проблеми спонукальних мовленнєвих актів реалізовано в дослідженнях Г.П. Грайса, Дж. Ліча, Дж. Остіна, Дж. Сьорля, П.Ф. Строссона, які було доповнено прагмалінгвістичним підходом до проблеми в роботах Ф.С. Бацевича, О.І. Беляєвої, В.В. Богданова, А. Вежбицької, В.Г. Гака, Л.М. Медведєвої, Г.Г. Почепцова, О.Г. Почепцова, Б. Фрезера та ін.

Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених вивченню категорії спонукання, поза увагою дослідників перебувають важливі питання формування та функціонування спонукальних конструкцій у науковому тексті, що актуалізує необхідність комплексного вивчення структурних, семантичних і комунікативно-прагматичних ознак утворень спонукального значення.

У мовознавчих дослідженнях поняття спонукання наповнене різним змістом: одні автори визначають його як семантичну, інші – як граматичну категорію, деякі дослідники будують свої теорії із залученням надбань соціолінгвістики, онтології, прагмастилістики тощо. Множинність підходів і поглядів на це питання цілком зрозуміла, адже названа категорія може бути виражена засобами різних мовних рівнів. Зміст будь-якого висловлення формується завдяки специфічній взаємодії лексики та граматики, оскільки завдяки поєднанню засобів різної природи досягається точність і виразність у передачі певного змісту.

Як і будь-яке інше значення, спонукання виражено в мові не тільки спеціально призначеною для цього морфологічною формою імператива, але й непрямими способами, набуваючи при цьому додаткової іллокутивної сили. Непрямі спонукальні висловлення сучасної української мови, тобто ті, що виражають спонукання поза формами наказового способу дієслова, привертали увагу граматистів переважно у зв'язку з вивченням способових форм дієслова (О.К. Безпояско, Л.А. Булаховський, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, Л.О. Кадомцева, О.С. Кондзеля, М.Я. Плющ, В.М. Русанівський, О.С. Шевчук).

Категорію спонування аналізували й досліджували спочатку на матеріалі форм дієслова, а згодом – переважно на базі речень. Так з'явилося поняття „спонукальне речення” („спонукальна конструкція”). Спонукальне речення – це речення, що виражає спонування співрозмовника або читача до виконання / невиконання дії, позначеної дієсловом або іншим повнозначно-лексичним компонентом.

Різномасштабний аналіз спонування передбачає врахування складної взаємодії різних рівнів організації речення. Прямим засобом вираження комунікативного завдання у структурі спонукального речення є форми наказового способу дієслова (синтетичні й аналітичні), доповнені відповідним інтонаційним оформленням. Поряд із прямими активно функціонують і непрямі засоби вираження категорії спонування, проблеми використання яких присвячено не лише розділи в граматиках, але й дисертації [1; 4; 5]. Так, імперативну функцію можуть виконувати інфінітиви, форми дійсного й умовного способів, конструкції без дієслів, речення з перформативними дієсловами тощо.

Одним із базових понять функціональної граматики є поняття „функціонально-семантичного поля” (ФСП). ФСП – це „засноване на певній семантичній категорії угруповання різномасштабних засобів мови, що взаємодіють між собою на підставі спільності їхніх семантичних функцій” [7: 17]. В умовному просторі функцій і засобів встановлюється конфігурація центральних та периферійних компонентів поля, окреслюються зони перетину з іншими полями [7].

Будь-яке ФСП має специфічні характеристики: спільність семантичної функції та різномасштабність засобів вираження. При цьому семантична функція виконує роль стрижня, що об'єднує різномасштабні мовні елементи – морфологічні, синтаксичні, лексичні, інтонаційні – в одну систему.

Весь загальний спонукальний конструкцій можна об'єднати в так зване поле спонування. Будь-яке поле має ядро (центр), напівпериферію та периферію. До **ядерних** форм належать частовживані конструкції, первинною функцією яких є спонування. Обов'язковою вимогою для зарахування конструкції до ядерних є наявність спеціалізованої морфологічної форми. У таких спонукальних конструкціях предикат, виражений дієсловом наказового способу, має значення, яке можна вважати своєрідним маркером спонування. **Напівпериферійні**

конструкції також є частотними, проте вони не мають спеціалізованої однослівної форми для вираження предиката. Предикати в напівпериферійних конструкціях представлені аналітичними морфологічними формами. Однак первинною функцією напівпериферійних конструкцій є спонукування. Способи морфологічного вираження предикатів напівпериферійних конструкцій є стандартними, але аналітичність їхнього вияву змушує мовознавців вести суперечку щодо приналежності їх до імперативної парадигми. На цій підставі доцільним видається зарахувати такі конструкції до проміжної групи спонукальних речень – напівпериферійної. До **периферії** зараховано такі спонукальні речення, предикат у яких виражений неспеціалізованою морфологічною формою. Зазвичай спонукування не є первинною функцією периферійних одиниць. Також до периферії належать еквіваленти речень.

Оскільки ядерні та напівпериферійні конструкції мають спеціалізовані форми для вираження спонукальної інтенції, розпізнавання й сприйняття їх у тексті не викликає труднощів у іноземних студентів. Проблемним є декодування периферійних утворень.

Периферія поля спонукування в синтаксичному аспекті є великою за обсягом. Вона представлена різноманіттям способів вираження спонукального значення. Їх об'єднує вторинність спонукальної функції. Це означає, що аналізовані в межах периферії утворення спочатку виконували й формально продовжують виконувати інші функції в мовленні, передаючи значення не спонукальної, а розповідної чи, наприклад, питальної модальності. Тобто периферійні речення формально належать до розповідних, питальних, умовних, ймовірних, бажальних, але фактично виконують спонукальну функцію: *Отже, порахуємо. Протягом першого тижня бажано більше відпочивати та раніше лягати спати. Було б непогано запросити зовнішніх фахівців.*

Розмаїття форм і способів вираження спонукування ускладнює систематизацію спонукальних конструкцій у межах периферії. Не претендуючи на вичерпність у розв'язанні питання класифікації, спробуємо все ж таки здійснити систематизацію спонукальних периферійних речень.

На нашу думку, до периферійних спонукальних конструкцій належать:

1. Формально питальні речення.
2. Формально непитальні речення.
 - 2.1. Формально непитальні речення з предикатом-дієсловом у формі умовного способу.
 - 2.2. Формально непитальні речення з предикатом-дієсловом у формі дійсного способу.
 - 2.2.1. З предикатом-дієсловом у формі минулого часу.
 - 2.2.2. З предикатом-дієсловом у формі теперішнього часу.
 - 2.2.3. З предикатом-дієсловом у формі майбутнього часу.
 - 2.3. Формально непитальні речення з предикатом-дієсловом у формі інфінітива.
 - 2.4. Формально непитальні речення з предикатом, вираженим модальним словом у поєднанні з інфінітивом.
 - 2.5. Формально непитальні речення з предикатом, вираженим перформативом.
 - 2.6. Формально непитальні речення предикатом, вираженим іменником.
3. Неповні речення.

Дуже часто в ситуаціях спонування з метою створення приємного клімату спілкування мовець вибирає для передачі волевиявлення **питальну** конструкцію: *Чи не могли б Ви дати відповідь на запитання?* Серед питальних речень є стандартизовані, які починаються завжди з „*Чи не...*”: *Чи не могли б Ви допомогти?* Варто додати, що речення, побудовані за моделлю „*Чи не + предикат*”, є більш увічливими, ніж стандартні ядерні спонукальні конструкції.

Формально **непитальні** речення також нерідко виконують спонукальну функцію. Зокрема, значне місце серед них посідають формально непитальні речення з предикатом-дієсловом у формі **умовного** способу. Спонукальні конструкції з формами умовного способу завжди використовують з метою пом'якшення волевиявлення. Як влучно зазначає С. В. Мясоєдова [5], можливість транспозиції у сферу спонування умовних дієслівних форм можна пояснити особливостями їхньої граматичної семантики. Адже

речення з формами умовного способу можуть набувати спонукального значення через властиву їм оптативність: мовець висловлює своє бажання, сподіваючись, що співрозмовник перетворить мрію на реальність, тобто буде виконавцем названої мовцем дії: *Було б доцільним здійснити*. Спонукального забарвлення форми кон'юнктива набувають завдяки дії позамовних чинників формування значення та в умовах відповідного контексту.

Речення з формами умовного способу виражають некатегоричне спонукування, яке також з'являється завдяки дії позамовних чинників формування значення та в умовах відповідного контексту: *Шановне товариство, я хотів би звернути увагу*.

Особливе місце серед формально непитальних речень посідають конструкції з предикатом-дієсловом у формі **дійсного** способу. Серед них спонукального значення можуть набувати речення з предикатами у формі будь-якого часу: минулого, теперішнього чи майбутнього. Більшість таких конструкцій передають невимушене неофіційне спонукування, а тому не є характерними для наукового стилю мовлення. Спонукування такого типу представлені окремими вкрапленнями в наукових текстах, зокрема в науково-популярних жанрах. Конструкції з предикатом-дієсловом у формі **майбутнього** часу є найуживанішими з-поміж них: *Тепер зіставимо* (= *давайте зіставимо, порівняймо*) *деталі; Пригадаємо, що той кримінально-процесуальний кодекс, який зараз діє, був ухвалений ще в 1960-му році* (= *пригадаймо, давайте пригадаємо*); *Отже, порахуємо* (= *порахуймо, давайте порахуємо*). Спонукального значення речення із формами майбутнього часу набувають унаслідок того, що позначають дію ще не здійснену, отже, нереальну на момент мовлення.

Узагальнюючи різні способи вираження спонукування за допомогою речень із формами дійсного способу, слід сказати, що всі виокремлені в наукових текстах конструкції належать до односкладних. Валентність на підмет у таких реченнях є забороненою. Саме відсутність підмета в таких реченнях надає їм спонукального відтінку. Отже, неможливість трансформації односкладних речень із предикатом дійсного способу на двоскладні є показником їхньої приналежності до речень спонукальних. Таким чином, можна сказати, що обов'язкова відсутність підмета в них є своєрідним маркером спонукування.

Велику за обсягом групу утворюють речення з предикатом-дієсловом у формі **інфінітива**. Можливість заміни імперативних форм інфінітивами пояснюється тим, що останні здатні набувати ірреального об'єктивно-модального значення. У наукових текстах, як показав аналіз зібраного матеріалу, інфінітивні речення можуть бути вжиті з метою підкреслення анонімності, невизначеності особи й числа виконавців дії, що спостерігається в текстах інструкцій, наприклад: *Підключати прилад тільки до електромережі з контуром захисного заземлення. Використовувати водонагрівач тільки у вибухобезпечних місцях. Не залишати без нагляду.*

Велику за обсягом периферійну групу формують речення з головним членом, вираженим **модальним словом у поєднанні з інфінітивом**. Такі речення можуть бути як односкладними, так і двоскладними. До модальних слів, що разом з інфінітивом утворюють предикативне ядро, належать *слід / не слід, варто / не варто, треба / не треба, потрібно / не потрібно, необхідно* тощо: *Потрібно переходити на вугілля, якого в Україні вистачить на 300 років; У ході експлуатації водонагрівача необхідно дотримуватись таких умов <...>.* Уведення в речення модального слова дещо зменшує категоричність волевиявлення, пом'якшує спонування.

Особливої уваги потребують речення із предикатом, вираженим **перформативом**. Вимовляючи перформатив, мовець здійснює, а не називає дію. До предикатів перформативного характеру можна віднести такі дієслова, як *молити, заклинати, просити, благодіяти, рекомендувати, радити, закликати, пропонувати, наказувати, наполягати, вимагати, забороняти, дозволяти, санкціонувати* тощо: *Психологи всього світу наполегливо радять батькам втручатися в любовні стосунки підлітка <...>; С. Єрмілов пропонує будувати сміттєспалювальні заводи закритого типу <...>.*

Номінативні речення спонукально-бажального типу (*Увага!*) та неповні спонукальні речення не властиві науковому стилю мовлення, тому не потребують детального вивчення іноземними студентами.

Таким чином, спонукальні конструкції досить широко представлені в науковому тексті. У процесі вивчення іноземної мови студент повинен не лише оволодіти мовою спеціальності, навчитися сприймати

інформацію, а й уміти продукувати науковий текст. Правильне декодування та вживання в мовленні спонукальних конструкцій забезпечує ефективність та успішність комунікації.

Запропоноване дослідження окреслює коло можливих у **подальшому** розробок методичних матеріалів, спрямованих на полегшення декодування спонукальних інтенцій у тексті наукового стилю мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иосифова В.Е. Употребительность в естественном диалоге прямых и косвенных речевых актов, выражающих побуждение (на материале устной речи жителей г. Калуги. К проблеме изучения языка города) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Вера Евгеньевна Иосифова. – Калуга, 2005. – 192 с.
2. Кобозева И.М. О первичных и вторичных функциях вопросительных предложений / И.М. Кобозева // Текст в речевой деятельности (перевод и лингвистический анализ). – М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1988. – С. 39–42.
3. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад ; пер. с нем. В.А. Плунгяна // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 216–227.
4. Михальская А.К. Педагогическая риторика: история и теория : учебное пособие / А.К. Михальская. – М. : Академия, 1998. – 432 с.
5. Мясоедова С.В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С.В. Мясоедова. – Харків, 2001. – 16 с.
6. Остин Дж.Л. Слово как действие / Дж.Л. Остин ; пер. с англ. А.А. Медниковой // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. 17. Теория речевых актов ; общ. ред. Б.Ю. Городецкого. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22–129.
7. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / Отв. ред. А.В. Бондарко, С.А. Шубик. – СПб. : Наука, 2005. – 480 с.
8. Романова Л.А. Прагматика дискурса в ситуации учебной коммуникации в условиях постмодернизма / Л.А. Романова // Актуальные проблемы образования современной России на постсоветском пространстве : материалы XXI межвуз. науч.-практ. конф. – Тверь : Международная ассоциация образования, 2008. – С. 196–201.
9. Шутова О.А. Поучающий дискурс : коммуникативно-прагматические и жанровые особенности (на материале украинских, русских, английских, французских фольклорных дидактических текстов) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.15 / Ольга Александровна Шутова. – Горловка, 2011. – 208 с.